

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ВІДДІЛ

Класик української філософії
ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА
(до 300-річчя від дня народження)

К., 2022

82(477)

Кла

Класик української філософії ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА (до 300-річчя від дня народження): літературний сценарій / укладачі: Л. П. Положенко, Г. М. Положенко – К.: НУБіП України, 2022. – 14 с.

«Ні про що не турбуватися,
ні за чим турбуватися – значить не жити,
а бути мертвим, адже турбота – рух душі,
а життя – це рух»
Григорій Сковорода

Слово та людське життя – ось що постійно турбувало в житті та творчості Григорія Савича Сковороду – глибоко національного українського філософа, поета, композитора й педагога.

Григорій Савич Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухи Лубенського повіту, на чудовій Полтавській землі, надзвичайно щедрій на талановитих людей.

Виняткові здібності малого Григорія спонукали рідних віддати хлопчика в науку до дяка, а потім до церковно-парафіяльної школи.

Будучи солістом Чорноуського церковного хору в 14-літньому віці юнак опиняється в Києві – перед брамою Могиллянської академії, що була за ті часи провідним вищим навчальним закладом не тільки в Україні, а й у Європі.

Будучи учнем підготовчого класу з філософії Григорій Сковорода з головою занурився у вир багатогранного студентського життя, бо на той час ще застав в академії багато добрих традицій, закладених видатним українським діячем культури і засновником Києво-Могиллянського колегіуму Петром Могилою, яка згодом стала академією. Та навчання в академії Г. Сковорода так і не закінчив (він навчався з перервами в 1734-1738 роках, як учень підготовчого класу; 1738-1741 роках, 1744-1745 роках та 1751-1753 роках (як студент), хоч і домігся відновитись на навчання восени 1751 року. Остання його спроба в чотирирічному богословському класі закінчується лише двома роками навчання.

Навчаючись в колегіумі 1741 року, згідно з указом цариці Єлизавети II, стає солістом придворного хору, тож змушений був відбути до Петербургу.

Про життя в імперській столиці при дворі, він згадував завжди лише з осудом та зневагою. В 1744 році Григорій приїздить в Київ з хоровою капелою, та отримав ще одну можливість продовжити навчання в академії.

В академії наставниками Григорія Сковороди були наукові, літературні та педагогічні знаменитості 18 століття : письменник Митрофан Довгалевський, філософ Михайло Козачинський, письменник Григорій Кониський та його земляк із Золотоноші Симон Тодорський, в якого він досконало вивчив німецьку, грецьку та старосврейську мову.

З 1745 року Сковорода укладає на п'ять років угоду-контракт з Токайською комісією, що займалася заготівлею та вивозом знаменитих надбань для царського двору. У складі цієї комісії Григорій виїжджає за кордон. Ці п'ять років стали для юнака справжньою школою пізнання світу: він отримує можливість знайомитись з Європою, «знайомитись з людьми, вченістю і знаннями, добре відомими людьми», так згадував пізніше з вдячністю філософ-мандрівник.

Тільки дістався за кордон, Григорій Сковорода узяв до рук ціпка, за плечі – торбинку зі скромними пожитками – пішов вивчати Європу: мандрував по Німеччині, Словаччині, Польщі, Австрії, Північній Італії.

Подорожуючи європейськими країнами, він слухає лекції знаменитих німецьких професорів, вивчає різні філософські школи та напрями, а головне – пильно придивляється до життя людей.

Блукаючи широкими світами,
Збирав філософ мудрості врожай,
Мов сонце поспішав за виднокрай,
Хоча гостинно й розчинялись брами.

(Григорій Латник)

Повернення з мандрів багатьма стежками, що пролягли через чужі землі, були не марними. Від наївного юнака не залишилось і сліду: на рідну землю повернулася вже зріла людина зі сталим світоглядом і великим запасом знань.

Природна обдарованість робила його поліглотом: він прекрасно володів латиною, грецькою, німецькою та іншими мовами. Це дало йому можливість ознайомитись з вченням античних філософів, у тому числі з філософією Платона.

Повернувшись на Батьківщину, Григорій Сковорода працював викладачем поетики в Переяславському колегіумі, але був звільнений з посади за нетрадиційний підхід у викладанні.

О, як його любили бурсаки,
Як виглядали, щоб зайшов до класу!
Приніс їм подих чистої ріки
І світлу думку - для душі окрасу,
Збиралися біля кафедри вони
Сідали на вузенькому ослоні,
Вслухалися в мелодію весни,
Яку вела сопілка калинова.
Над містом линув монастирський дзвін,
Тривожним зойком розірвавши тишу,
Філософ вчив піднятися з колін,

Обрать в житті стезю круту та ліпшу,
Вузьку, тернисту, що веде в народ,
Нести просвіту, а не гріх в торбині,
Щоб хлоп, в полоні біля тяжких незгод,
Не падав на коліна щохвилини
О, як його любили бурсаки!
А як косили оком заздрі душі...
Йде Скворода через віки,
Несе в народ знання – свій хліб насущний.

Це один із віршів про Григорія Сквороду написала викладачка, доцент Переяслав-Хмельницького педагогічного університету Ніна Степанівна Гаврилюк. Університет носить ім'я Григорія Сквороди, там свято бережуть пам'ять про нього – є клас (келія), де жив філософ.

Келія

У цій кельї жив колись Скворода...
Боюсь на її поріг ступити
Щоб не порушить тишу
Адже тут до лекції готується Учитель.
Низенькі стіни, олівець і свита –
Усе тут таємничістю повите.
Пройшли віки, а люди йдуть сюди,
Як плин потоків до русла ріки.
І я прийшла і голову схиляю,
І прагну осягнути дух епохи,
В яку творив митець.
І так потроху вбираю в себе
По малій краплині
Багатства ті, що він приніс людині
(Н. С. Гаврилюк)

Коли справа з офіційним учителюванням скінчилась, його запросив домашнім вчителем до свого сина вельможний дідич Степан Томара. Скворода навчав свого вихованця Василя Томару думати, та не повторювати з чужих вуст або книжок нісенітниці.

Заняття вів переважно у формі розмови, примушуючи учня висловлювати свою думку. Та одного разу Сквороду підставили панські холуї, донісши гоноровій Томарисі нешанобливі слова Сквороди. Довелося знову йти... Зібравши свої пожитки в торбу він почав мандрувати по всій імперії. Зупинився у Троїцько-Сергієвій лаврі. Тут йому запропонували гроші, славу, але він затужив за Україною, за її садами, степами. Наприкінці 1755 року прибув до Переяслава, де на нього чекав той

же Степан Томара, який шкодував, що втратив незвичайного вчителя для свого сина. Поміщик вибачився і ледве умовив Григорія залишитися. Ще понад три роки праці віддав він своєму вихованцю – Василеві Томарі, аж доки йому настав час іти до офіційної школи.

Сковорода написав вірш, який присвятив своєму вихованцю.

На день народження Василя Томари

Маємо першу добу, року нового почин,
Доля судила тобі, обдарований хлопче Василю,
В цей народитися день. Добра та провість тобі,
Першим ти пагонцем, хлопче, на світ од батьків народився
Перший чеснотою скрізь, перший і славою будь,
Перший і розумом сильним і перший тим даром природним,
Що потребує його врода тілесна твоя...
Радо вітаю тебе, що стільки добра тобі дано:
Досить на частку твою бог милосердний поклав,
Тільки ж гай-гай! Як багато тобі доручив сотворитель
Згодом немало і сам схоче від тебе узнать,
Отже, науки і всякої праці берись, не цурайся,
І не з наймення лише, будь і ділами Василь.

Переяславський період (1753 – 1758 роки) це окрема сторінка життя Сковороди. Весь вільний час він любив проводити в полях і гаях. На сон залишав не більш чотирьох годин, а з першими променями сонця був на ногах, одягав свій простий одяг, брав сопілку, торбу з книгами, до рук ціпок і йшов куди душа забажає, лише раз в день їв, та й то по заході сонця. Ніколи не втрачав доброго настрою, веселості та доброзичливості, за що всі його любили і завжди шукали товариства з ним.

Біблія, яку любив вивчати Сковорода на лоні природи, налаштувала його на філософські роздуми. Ці п'ять переяславських років не минули безслідно для митця.

«Сад божественних пісень» створювався протягом 1757 – 1785 роках. Григорій Сковорода зазначає що його «Сад» проріс «із зерен священного писання». Збірка є своєрідним ліричним щоденником, в якому відобразились життєві події, роздуми, ліричний настрій автора. Захоплення природою, веселковою гамою її кольорів, барв, спів жайворонка над полями, соловейкова пісня в садах зливаються в єдину гармонію із зворушливою мелодією пастушої сопілки.

Гей, поля, поля зелені,
Зелом-квітом оздоблені!
Гей, долини, і балки,
І могили, й пагорки!
Гей ви, вод потоки чисті!

Береги річок трависті!
Гей же, кучері які у дібров сих і гайків!
Жайворонок над полями,
Соловейко над садами, –
Той під хмарами дзвенить,
сей же на гіллі лящить.
А коли зійшла денниця,
То прокинулася птиця.
Музика звучить навкруг,
у повітрі шум і рух!
Тільки сонце визирає –
Вівчар вівці виганяє,
На сопілочку свою котить трелі по гаю.
Пропадайте, думи трудні
І міста багатолюдні!
Я й на хлібові сухім житиму в раю таким.

Проте педагогічна справа була справжнім покликанням філософа. Де б він не працював : домашнім учителем чи викладачем у Переяславському (1750 -1751 роках) та Харківському (1759 -1760, 1762 –1764, 1768 роках) колегіумах, він навчав своїх учнів мислити, а не повторювати з чужих вуст усілякі нісенітниці. Його курс поетики «Рассуждение о поэзии и руководство оной» визначався досі небаченим радикалізмом і новизною, за що Сковорода був позбавлений роботи в Переяславському колегіумі. Після цього працював з перервами у Харківському колегіумі. Після чотирьох річної перерви, с 1768 році йому знову запропонували викладати в Харківському колегіумі нововведений предмет – катехізис (основи добродійності) він зрадив і написав чудовий посібник-трактат «Вхідні двері до християнської добродійності для молодого шляхетства Харківської губернії», де основний наголос ставився на вихованні вільнолюбства у молоді, критичного ставлення до церкви, релігії, суспільства, тощо. Але пси-охорнці ідеології царизму зірко стояли на чатах. Тож перші неприємності посипались йому на голову ледь не відтоді, як Григорій Сковорода розпочав свою першу лекцію: «Увесь світ спить! Та ще не так спить, спить глибоко, розкинувся, наче прибитий! А наставники...не тільки не будять, а ще й погладжують..., не бійся, місце хороше...чого боятися!». А далі ще відвертіше... Чиновників це обурило і вони намагалися зводити наклепи, перекручувати сказане, звинувачували в тому, чого він ніколи не робив. Переслідували його друзів-викладачів та най здібніших учнів. На тлі таких подій Григорій Сковорода влаштовує кілька публічних диспутів, на яких дотепно і розумно висміяв своїх супротивників.

В Харківському колегіумі він познайомився з вихованцем цього освітнього закладу М. Ковалинським, який став його найближчим другом, а після смерті – першим біографом і видавцем його творів.

Григорія Сковороду знову звільняють з роботи в 1769 році. Після цього він відмовляється від будь-яких офіційних посад і обирає долю мандрівного філософа провідника – наживає собі славу народного любомудра. Як справжній патріот своєї землі Григорій намагався прищепити це священне почуття любові і іншим людям. Не будучи ченцем він стає ніби ченцем у миру. Головними характеристиками способу життя філософа стали аскетизм, пісництво, моральна чистота, любов до ближнього, простота у всьому та вміння жити в Бозі. Любов до Бога, підтвердження його містичної присутності в людській душі мотивували особисте життя і творчість Сковороди. Упродовж 70-80 років він подорожував містами і селами Слобідської і Наддніпровської України. В цей час завершилось формування філософської і життєвої позиції.

Тяжкі дороги, думи і тривоги,
Але душа не знала каяття.
Він прагнув залишити себе у слові,
У ньому бачив іскорку буття,
У слові – Всесвіт. Важко досягнути
Його безмежжя і пізнати себе.
Зуміть акорди вічності почути,
Коли оркестром небо голубе,
А він зумів...Коли свою сопілку
До вуст підносив, зводилась трава
І замовкала в полі перепілка,
І у рядочок слалися слова.
А світ ловив філософа у сіті
А світ йому пробачити не міг
Глибинність думки і значимість миті –
Життєву мудрість пройдених доріг.
Та не впіймав, бо Слово – не пташина,
Воно злетіло в недосяжну вись,
І народився Бог Землі – Людина,
Із скарбів Слова вічного з'явивсь,
«Прибути з сонцем» - формула єдина.
Обличчя істини – тремтить роса-сльоза.
А в центрі світу – Слово і Людина,
Любов і Вічність, Мудрість і Краса.
(Ніна Гаврилюк)

Головними творами, що презентували його філософські погляди, були «Басня Езопова» (1760 р.), «Розмова п'яти подорожуючих про істинне щастя в житті» (1775 р.), «Дружня розмова про духовний світ» (1775 р.), «Потоп зміїний» (1791 р.) та інші.

Ось що пише Сковорода в одному із творів про душевний світ: « Не дивина шлях свій віднайти, але ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом іде і іншого тягне, - в сім і трудність. Проповідує щастя історик, бравістить хімік, провіщають шлях до благості фізик, логік, годинникар, вельможний і низький, багатий і убогий, живий і мертвий...Всі сіли на сідло вчителів: кожен науку сю собі привласнив.

Але чи їхня справа вчити, судити, знати про блаженство...».

У своїх творах Григорій Сковорода обґрунтував своє філософсько-етичне вчення про « три світи», про «дві натури», про «сродну» працю, щастя тощо. Істотну конкретизацію його філософська позиція отримала також у поетичній та епістолярній спадщині.

У вірші « Ми тебе зовсім марнуєм...» відображено філософські погляди, його настанови розумно користуватися часом.

Ми тебе зовсім марнуєм, о щасливий час життя!
Мов тягар на спині чуєм, а згадай про вороття.
Наче прожитий час та й поверне назад.
Наче річки до своїх та й повернуть струмків,
Наче зможем життю хоч би рік ще додати,
Наче вік наш з безмежної кількості днів.
Нащо, нащо ж так бажати, жити літ до вісімсот?
Мастаки ми засівати бур`янами свій город.
Краще мить чесно жить, аніж день в мислях злих,
Краще в святі день пробути, аніж в будні рік,
Краще чистий рік один, аніж десять брудних,
Краще десять літ корисних, ніж безплідний вік...

Найкраще і найясніше сутність власної філософської системи Сковороди викладена у трактаті «Потоп зміїний», який, власне і став підсумком усього творчого життя мислителя. На його думку всю дійсність створену Богом віддзеркалює зміст «поняття» «три світи», які складають «макрокосм» (природа) і «мікрокосм» (людина) та світ «символіки» (Біблія). Символом світу Біблії ведуть людську душу до воз'єднання з вічною і незмінною сутністю – Богом.

Ще однією частиною філософії Сковороди була християнська етика як вчення про шлях людини.

«Бути щасливим – це значить пізнати, знайти самого себе.»

«Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами; як риба у воді, так ми в ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Нема його ніде від того, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного сяння – відчини лише вхід у душу свою».

«Не той щасливий, що бажає кращого, а хто задоволений тим, чим володіє», «Коли твердо ідеш шляхом, яким почав іти, на мою думку ти щасливий».

Мислитель стверджував, що людина може досягнути щастя або самотійно, або за допомогою інших людей. Тобто людина повинна узгоджувати душевні бажання і можливості їх реалізації в об'єктивній дійсності.

Твори Г. Сковороди за життя ніколи не видавались і деякий час по смерті розповсюджувались в рукописах, про що красномовно свідчать рядки Т. Шевченка

Давно те діялось! Ще в школі,
Таки в учителя дяка,
Гарненько вкраду п'ятака
(Бо я було трохи не голе, –
Таке убоге), та й куплю
Паперу аркуш, і зроблю
Маленьку книжечку; хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу,
Та й списую „Сковороду”

Багатії та служителі церкви викрадали і знищували твори мислителя, вдавались до наклепів. Григорій Сковорода спокійно реагував на це. Він знав, що скрізь запобігають перед багатим, а бідного зневажають, бачив, що краще дуροщі ніж розум.

Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий,
Той зводить дім свій на модний манір,
Інший гендлює, візьми перевір!
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум...
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи тільки одні,
Як з ясним розумом вмерти мені...

Ось ще його філософські роздуми про людей: «Всі люди думають тільки про блага землі. Купці дурять покупців, щоб здобути грошей якнайбільш. Поміщики скуповують помістя й заводять коней закордонних.

Службовці гнуться перед начальством, щоб стати вище над іншими. Юристи гнуть закони на власну вигоду. Віршороби улещують вельмож віршами...А в мене одна дума не виходить з голови: як би мені розумно жити й розумно з цього світу відійти».

За Сковородою прийшло пробудження українців, з яким пов'язані імена Котляревського, Шевченка, і аж до Івана Франка і Лесі Українки – слави і гордості української нації.

На утиски самодержавства Україна відповіла Коліївщиною і Сковородою. Український філософ був на рівні свого часу і кращих його мислителів. В оді «Де Дівертате» він привітав збройну національно-визвольну боротьбу рідного народу на чолі з Богданом Хмельницьким.

Що є свобода? Добро в ній яке?

Кажуть, неначе воно золотєє?

Ні ж бо, не злотнє: зрівнявши все злото,

Проти свободи воно лиш болото.

О, якби в дурні мені не пошитись

Щоб без свободи не міг я лишитись,

Слава навіки буде з тобою,

Вільності отче, Богдане горою!

Високим цілям пробудження народу віддав своє життя народний мислитель і справжній просвітитель народу Григорій Сковорода. Його життя горіло вогнем любові, ненависті та розуму. Розповідають, що Катерина II, зустрівшись із Сковородою, запитала чому він такий чорний?..Дотепна відповідь містила глибоку сутність його життя: «Е, вельможна мати, хіба ж ти де бачила, що сковорода була біла, коли на ній печуть та жарять, і вона вся у вогні.»

Великий і невтомний мислитель та філософ Григорій Савич Сковорода помер у селі Іванівка (нині Сковородинівка) 9 листопада 1794 року, де він зробив свою останню в житті зупинку, в будинку дідича свого товариша М. І. Ковалинського.

Павло Тичина сказав про Григорія Сковороду як філософа, педагога, поета такими словами: «Великий наш філософ щедрю залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і щодо світогляду свого – чисту та моральну».

Сковорода заповів поховати себе в парку поблизу будинку, в якому жив останні роки, та на могилі зробити напис: «Світ ловив мене, та не спіймав».

1972 року в будинку відкрили літературно-меморіальний музей, та російські агресори, далекі від справжньої культури – в ніч із 6 на 7 травня 2022 року ракетою завдали нищівного удару по музею Григорія Сковороди.

У рік 300-ліття видатного українця та 50-річчя заснування музею його приміщення майже повністю було знищено.

Клятий рашисте, тупий, ненависний,
Що тобі наш філософ Сковорода поганого зробив?
Що ти із люттю його музей розбомбив.
Як тільки закінчиться війна,
Ми музей відбудуємо,
А тебе, рашисте клятий,
Божа кара здожене...
(Любов Полозенко)

Образ видатного мислителя захоплював скульптора Івана Кавалерідзе. Ще під час II світової війни І. Кавалерідзе працював над пам'ятником Григорія Сковороди. У 1946 році він створив круглу плакету з рельєфним портретом. У 1958 році вийшов на екрани фільм «Григорій Сковорода», створений І. Кавалерідзе. Потім був пам'ятник у Лохвиці. Ще більш заглибленим у внутрішній світ постав філософ у пам'ятнику 1972 року у Сковородинівці.

У Києві відкрито пам'ятник Григорію Сковороді 1977 року, скульптора Івана Кавалерідзе.

Будівничий, що проклав той міст
Прийшов у Київ, звівся на весь зріст,
На людній площі древнього Подолу;
Принісни подих мислі звіддаля.
Постав у бронзі, мудрий як земля,
Простий і наче сонце, ясночолій.
(Григорій Латник)

На 500-гривневій купюрі наших грошей портрет Григорія Сковороди. Багато наших відмих поетів присвячували йому свої вірші: Максим Рильський, Борис Олійник, Дмитро Павличко, Іван Дзюба та інші.

Благословенні ви, сліди,
Не змиті вічності дощами,
Мандрівника Сковороди
З припорошеними саклами,
Що до цілющої води
Простує, занедбавши храми.
(М. Рильський, «Слово про рідну матір»)

Дороги йшли, врізалися з розгону
У племена, Помпеї, города...
Сивіли і відходили Платони

І формули слідів читав Сковорода.
(Б. Олійник «Дорога»)

І виламавши палицю із тину
Він темними байраками пішов
Кріпацьким дітям викладав латину,
Бентежити думками рабську кров.
(Д. Павличко «Сковорода»)

Ти чуєш, Дніпре, ріко хліборобе!
Що перший розум наш – Сковорода Григорій,
До тебе йшов у думнім щасті-горі...
(М. Вінграновський «Індустріальний сонет»)

Сковорода

Сковорода, відклавши патерицю
«De libertate» кріпакам чита,
Палають очі, пламеніють лица,
І закипає ненависть свята.
Поет читає вірші про свободу,
Бо всюди тьма, вже доконала й Січ,
Про долю власну і свого народу
Веде з народом нелукаву річ.
Та лють свята ще вибухне, як порох
Той жар очей пожежами спалахне,
І скресне рабства ненависний морок,
Що давить, як склепіння кам'яне,
Народ стоїть, як монолітна криця,
Йому відкрилась істина проста.
Косуючи на власну патерицю,
Мудрець про вольність пристрасно чита.

Цей вірш написав поет Петро Сорока і дуже реалістично відобразив дії та думки філософа.

Олекса Марченко (Харків) написав триптих «Криниця Григорія Сковороди». Ось деякі рядки цього твору.

Сідає сонце,
Сумно гасне день,
Пора й мені у вирій,
Залишу сад божественних пісень,
Сопілку й думи щирі.
В собі криницю людям я копав,

А не сиру могилу...
І світ мене
Ловив, та не спіймав
І не приборкав крила...

«Зараз, коли обговорюються духовні засади української національної ідеї, особливо гостро викликає суспільний інтерес філософська проповідь Григорія Сковороди, його ні з чим не зрівняний пошук правди життя, людської ідентичності, ідеалів кристалічної совісті»

(Сергій Кримський)

Список використаної літератури

1. Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів / За ред.. Леоніда Ушколова. – Харків – Майдан. – 2010. – 1398 с.
2. Григорій Сковорода: 1722 – 1794. Філософ, поет, педагог // Діячі України. Альбом – Київ: Вид-во Артбук, 2016. – с. 186
3. Кримський Сергій. Філософ «якого не спіймав світ» // Україна на Incognita. За заг. редакцією Лариси Івашиної. – К.: Вид-во «Українська прес-група», 2004. – с. 145 – 147.
4. Присухін Сергій (доктор філософії, викладач Київської православної богословської академії). Класики української філософії: Григорій Сковорода // Слово просвіти – 2021 р. – 22 – 23 липня, № 29. – с. 10 – 11.
5. Сад пісень. Вибрані твори. – К.: Вид-во «Веселка». – 1972. – 203 с.
6. Ткаченко В. Сковорода Григорій Савич / Видатні постаті України: Біографічний довідник. – К.: МАУП; Книжкова палата України, 2004. – с. 685 – 690.

